

УДК 316

Завгородня Анастасія Сергіївна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Точій Анна Олександрівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ СТРУКТУРИ СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ

***Анотація.** У науковій статті визначено поняття соціально-професійної структури, проаналізовано Міжнародну стандартну класифікацію професій ISCO-88 і окреслено загальні контури диференціації класифікованих професій українського суспільства.*

***Ключові слова:** соціально-професійна структура, диференціація, Міжнародна організація праці (МОП), професійно-кваліфікаційний рівень.*

***Summary.** The scientific article defines the concept of socio-professional structure, analyzes the International Standard Classification of Professions ISCO-88 and outlines the general contours of differentiation of classified professions of Ukrainian society.*

***Key words:** socio-professional structure, differentiation, The International Labor Organization (ILO), professional qualification level.*

Питання соціально-професійної структури суспільства завжди було та залишається актуальним. В ході формування нової суспільної моделі соціально-професійна структура населення стала однією з головних сфер кардинальних соціальних змін. Соціально-професійна структура в Україні

знала величезних змін за останні три десятиліття, що пов'язано перш за все із розпадом СРСР.

Досвід розвинутих країн показує, що в міру перетворення професіоналізму на стратегію зайнятості та зростання соціальної значущості вищої освіти, саме освітньо-професійна вісь стає стрижневою у соціально-економічному розподілі населення. З професійним же виміром найчастіше тісно пов'язані такі чинники-критерії соціальної стратифікації, як рівень доходу та особистісна самоідентифікація, обсяг влади, ступінь соціального визнання й поваги.

Соціальна структура суспільства, особливо її соціально-класовий зріз, міцно пов'язані із професійною. Професійна структура – це сукупність соціальних груп, критерієм виділення яких є розподіл працівників на підставі їхньої приналежності до певного виду діяльності (професії), а також система взаємозв'язків між цими групами. Професійна структура базується на професійному розподілі праці, що відображає виробничо-технологічну сторону і функціональний зміст праці. В результаті професійного розподілу праці відбувається процес відособлення професій, а усередині них – виділення спеціальностей. Професійна структура перебуває у взаємозв'язку з соціальною структурою суспільства, оскільки професійний розподіл праці тісно пов'язаний з його суспільним розподілом. Тому її часто розглядають як соціально-професійну структуру.

Професійний розподіл праці пов'язаний з усіма видами суспільного розподілу праці, особливо з галузевим і кваліфікаційним. Звідси щільний взаємозв'язок з галузевою структурою. Кожній галузі економіки відповідає певна група професій. Існують професії, що є загальними для декількох галузей («наскрізні» професії). Разом з професійною структурою галузей і сфер господарської діяльності виділяють професійну структуру регіонів (територій) і окремих підприємств. Соціально-професійна структура є досить динамічною. З часом у суспільстві виникають нові професії,

відбувається постійне зростання спеціальностей і занять. Дещо повільнішими темпами має перебіг зворотний процес – природний процес відмирання застарілих професій. Відбувається звуження або розширення професійних груп за кількістю працівників, змінюється місце цих груп в ієрархії професій.

Найтрадиційнішими підставами для класифікації професій можуть служити: характер праці (професії переважно розумової і переважно фізичної праці; чи ручної, механізованої і автоматизованої праці); складність виконуваної роботи, що вимагає певного рівня кваліфікації працівника (професії висококваліфікованої, кваліфікованої, малокваліфікованої і некваліфікованої праці); характер виконуваних функцій (професії допоміжні, обслуговуючі, основні) [1].

В основу класифікацій видів діяльності (професій) можуть бути закладені різні підстави (критерії) залежно від дослідницької мети, засад і рівня групування професій. Так, відмінність між зайнятими фізичною і розумовою працею у західній соціології традиційно дістає відображення у термінах «робітничий клас» і «середній клас», «синьокмірцеві» і «білокомірцеві» працівники. Термін «синьо-комірцевий робітник» стосується тих, хто зайнятий фізичною працею і має відрядну чи погодинну оплату, а термін «білокомірцевий працівник» застосовують до зайнятих професійною чи відносно рутинною офісною й адміністративною працею в секторах зайнятості нефізичною працею, котрі отримують за свою працю фіксовану заробітну плату [2, с. 65].

Професійні класифікації призначені для відображення розподілу професійних груп, виділених зазвичай на основі критеріїв рівня кваліфікації та спеціалізації. Попервах класифікатори цього типу розробляли статистичні агенції окремих країн, і вони мали національно-специфічний характер, проте два останні десятиліття простежується тенденція щодо уніфікації фіксування професійної належності індивідів як у статистичних,

так і в соціологічних масивах. Проте, від 60-х років минулого сторіччя посилювався інтерес до порівняльних соціальних досліджень, що актуалізувало розробку єдиної методології. Зокрема, для оптимального порівняння масивів різних країн було створено міжнародні стандарти для ідентифікації певних змінних, і насамперед професії, галузі, статусу зайнятості, освіти тощо.

Міжнародна організація праці (МОП) перебрала на себе відповідальність за розробку й впровадження цих стандартів, щоб допомогти країнам поліпшити якість, надійність і порівнюваність їхніх статистик праці, а також сприяти розвитку методології порівняльних досліджень різного профілю. Останніми десятиліттями була створена й набула значного поширення Міжнародна стандартна класифікація професій ISCO-88 (International Standard Classification of Occupations).

Таблиця 1

Професійні групи	Перше населення України (5 груп для 2001 р.) [8]	Держкомстат 2007 р. (серед зайнятих)	Європейське соціальне дослідження (ESS) 2006/7 р.		Моніторинг Інституту соціології НАН України, 2008 р.	
			серед зайнятих респондентів	серед усіх респондентів	серед зайнятих респондентів	серед усіх респондентів
Законодавці, вищі держслужбовці та керівники	10,0	7,6	14,2	9,2	8,9	8,8
Професіонали	11,4	12,6	13,6	10,3	14,7	11,8
Спеціалісти	14,0	11,4	15,4	14,4	20,8	18,3
Технічні службовці	3,6	3,6	6,0	5,6	2,9	3,8
Працівники сфери торгівлі та послуг	11,2	13,6	12,5	12,2	12,0	11,4
Кваліфіковані робітники сільського, лісового і рибного господарств	2,6	1,3	1,0	2,0	1,3	1,7
Кваліфіковані робітники з інструментом	12,0	12,6	12,9	14,0	18,6	17,1
Оператори і складальники устаткування і машин	15,3	12,6	12,9	13,5	12,7	13,8
Найпростіші професії	19,6	24,7	11,5	18,8	8,0	13,3
Кількість респондентів	–	20904700	784	1784	1033	1648

Джерело: [3, с. 78]

Серед «білих комірців» в Україні найчисленнішою є група «фахівці», які охоплюють професії, що потребують знань в одній чи більше галузях

природознавчих, технічних чи гуманітарних наук, а професійні завдання полягають у виконанні спеціальних робіт, пов'язаних із застосуванням положень та використанням методів відповідних наук. Наступною за чисельністю у їхньому складі кожна дев'ята працююча особа – є сукупність працівників, зайнятих розумовою працею більш високого рівня складності та творчого характеру – «професіонали». А загалом сумарна частка зайнятих переважно розумовою працею (до них традиційно відносять представників чотирьох вищеназваних груп занять) у жінок України помітно вища (48,9%), ніж у чоловіків (30,2%); абсолютна чисельність жінок – «білих комірців» у півтора рази перевищує відповідну кількість чоловіків. Жіноча ж перевага значною мірою формується за рахунок представників тих занять, що потребують відносно нижчого професійно-кваліфікаційного рівня (фахівці), а також групи технічних службовців, які виконують переважно функціональні обов'язки, що найчастіше не передбачають наявності вищої освіти.

Серед зайнятого населення приблизно десята його частина здійснює керівні й адміністративні функції (законодавці, вищі державні службовці та менеджери). Під час соціологічного опитування до цієї професійної групи зазвичай потрапляють керівники підприємств (установ) підрозділів, які мають понад 10 підлеглих, і керівники малих підприємств із 2–9 підлеглими. Від 3 до 6% зайнятих в економіці становлять технічні службовці / клерки – професійна група, що здійснює допоміжні функції в роботі професіоналів (секретарі, діловоди, працівники, пов'язані з абформацією, оператори обчислювальних машин, бібліотекарі, адміністратори, збиральники податків тощо). Близько 15% – це працівники сфери торгівлі та послуг (продавці, перукарі, охоронці, пожежники, кухарі, офіціанти, стюардеси, кондуктори та аб.). Понад чверть зайнятих респондентів охоплені кваліфікованою фізичною працею, серед них 1–2% сільськогосподарські робітники (тваринники, доярки, лісники, бджолярі, садівники та аб.), 13%

робітники з інструментом (маляри, столяри, паркетники, зварники, слюсарі, монтажники, електромеханіки, друкарі, швеї тощо) і 13% оператори і складальники устаткування і машин (водії вантажного і легкового транспорту, машиністи потягів, кранівники, бурильники, складальники меблів, робітники автоматичних збиральних ліній, робітники з обслуговування металоплавильних печей, трубного устаткування, бойлерів, холодильних, водоочисних печей тощо). За різними даними від 10 до 25% зайнятого населення мають найпростіші заняття (двірники, прибиральники, сторожі, вантажники, мийники вікон, консьержі, пралі, працівники некваліфікованої праці в сільському господарстві та ін.) [4, с. 70].

Отже, упродовж періоду відстеження даних про професійний розподіл спостерігається значна динаміка диференціації населення за професійними групами, що мала різну спрямованість й інтенсивність. Так, на тлі зниження загального обсягу зайнятості спостерігався зсув від синьокомірцевих занять індустріального сектора в бік сфери торгівлі та послуг. Результати соціологічних досліджень також засвідчують важливість таких детермінант як стать, вік і місце проживання для аналізу професійної структури суспільства. Серед виявлених закономірностей соціологи відзначають факти: горизонтальної гендерної асиметрії у професійному поділі праці (жінки домінують у сфері кваліфікованої та рутинної нефізичної праці, а чоловіки – у професіях робітників фізичної праці та в управлінських позиціях; причому гендерні відмінності ринку праці мають подібний характер у всіх порівнюваних країнах); вертикальної сегрегації, показані на прикладі гендерних відмінностей в оплаті праці (у всіх професійних групах заробітна плата чоловіків значно вища, ніж у жінок), а також у посадовому профілі (чим вищим є статус позиції в посадовій ієрархії, тим рідше її обіймають жінки). Аналіз вікового профілю виявив своєрідність професійних позицій різних вікових груп. Зафіксовано так званий «ефект краю»: крайні вікові групи на ринку праці – наймолодша (до 20 років) і

найстарша (після 60 років) – мають специфічну структуру зайнятості, що відрізняється від «середніх» – наймасовіших і найактивніших вікових груп (віком від 30 до 60 років), що реалізують увесь спектр професій сучасного суспільства. Так, молодь віком до 20 років переважно має заняття некваліфікованої фізичної праці й сфери торгівлі та послуг, а серед працівників пенсійного віку порівняно велика частка тих, хто має найпростіші заняття, і менша – працівників торгівлі та послуг. Професійні профілі 30-, 40- і 50-літніх працівників виявилися найближчими, а 20-літні відрізняються від них меншою часткою керівників.

Виявлений характер взаємозв'язку віку і професії подібний у всіх порівнюваних країнах. Поселенський профіль свідчить про принципову диференціацію професійного складу міського і сільського населення, зокрема за рівнем кваліфікації: представники найпростіших занять сконцентровані головно в селі, тоді як управлінці й працівники кваліфікованої праці – у містах; щоправда, і серед городян фіксуються розбіжності: в столиці зосереджені заняття «білих комірців», а у великих і невеликих містах – «синіх». Соціологи відзначають, що вище перелічено лише ті закономірності професійної структури українського суспільства, що дістають переконливе підтвердження в даних як офіційної статистики, так і соціологічних проектів [5, с. 94–95]. Емпіричними соціологічними дослідженнями також обґрунтовано вплив професійної зайнятості на низку соціальних показників: дохід, матеріальний добробут, статусні самооцінки, задоволеність різними аспектами життя, освітні практики тощо. Зафіксовано чітку тенденцію зростання усіх названих показників мірою підвищення професійно-кваліфікаційного статусу [6, с. 59].

Соціальна структура суспільства, особливо її соціально-класовий зріз, міцно пов'язані із професійною. Професійна структура – це сукупність соціальних груп, критерієм виділення яких є розподіл працівників на

підставі їхньої приналежності до певного виду діяльності (професії), а також система взаємозв'язків між цими групами.

Професійний профіль населення доволі близький у всіх країнах Східної Європи і принципово відрізняється від розвинених західних країн. Професіонали і спеціалісти, що утворюють так званий «новий середній клас», мають значні відмінності в різних країнах. Так, саме представники «найпростіших професій» є найчисленнішою з-поміж професійних груп всього зайнятого населення України.

Серед «білих комірців» в Україні найчисленнішою є група «фахівці», які охоплюють професії, що потребують знань в одній чи більше галузях природознавчих, технічних чи гуманітарних наук. Сумарна частка зайнятих переважно розумовою працею (до них традиційно відносять представників чотирьох вищеназваних груп занять) у жінок України помітно вища (48,9%), ніж у чоловіків (30,2%); абсолютна чисельність жінок – «білих комірців» у півтора рази перевищує відповідну кількість чоловіків. Жіноча ж перевага значною мірою формується за рахунок представників тих занять, що потребують відносно нижчого професійно-кваліфікаційного рівня.

Слід зазначити, що результати соціолого-статистичних досліджень дають можливість окреслити загальні контури диференціації класифікованих професій українського суспільства в порівняльній і часовій перспективах у комплексному вивченні соціально-професійної структури. Вивчення соціально-професійної структури, узагальнення її рис, дослідження процесів формування, дії та трансформації дає можливість осмислити загальні закономірності соціального поступу суспільства.

Література

1. Мир словарей. Социально-профессиональная структура. URL: <http://mirсловarei.com/content/soc/professionalnaja-struktura-10858.html>

2. Симончук Е. Профессиональная структура современной Украины / Е. Симончук // Социология: теория, методы, маркетинг. 2009. № 3. С. 62–99.
3. ISCO-88 «Международная стандартная классификация занятий». Женева. М., 1998. 352 с.
4. Курило О. Соціально-економічна структура населення: освітньо-професійний вимір. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua:8080/dspace/bitstream/handle/123456789/11847/16Kyriilo.pdf?sequence=1>
5. Симончук О. Класифікатор професій ISCO-88: історія розроблення, концептуальні засади, модель операціоналізації, застосування в соціологічних дослідженнях / О. Симончук // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2008. № 3. С. 24–41.
6. Ильин В.И. Модели классовообразования в посткоммунистическом мире // Мир России. 2008. № 2. С. 3–21.